

Сыдыкбаева Мира Медеркуловнанын “Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери (юрист адистиктеринин мисалында)” аттуу адистиги 13.00.02 - окуутуунун жаиа тарбиялоонуи теориясы меиен методикасы (кыргыз тили) боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына

РАСМИЙ ОППОНЕНТТИН ПИКИРИ

Изилдөө үчүн тандалып алынган теманын актуалдуулугу

М.М.Сыдыкбаева тарабынан тандалып алынган тема бүгүнкү күндө актуалдуу экендиги талашсыз, б. а. эгемендүүлүктөн бери ишке ашпай келе жаткан кыргыз тилин адистик боюнча үйрөтүү маселесин көтөргөнү менен бул диссертациялык иш баалуу болуп саналат. Диссертациялык иштин киришүүсүндө проблеманы изилдөө зарылдыктары ынанымдуу көрсөтүлүп, аны изилдөөгө себеп болгон жагдайлар карама-каршылыктары менен жеткиликтүү ачылып берилген. Бирок иштин методологиялык багытына келгенде бир катар талаш-тартышты туудура турган кырдаалдар бар экендиги байкалат. Алардын бири диссертант эмне себептерден буга чейин педагогика илими аныкталып калган эгемен мамлекеттин ичинде улуттук мектептерге үйрөтүү багыттарын иштеп чыккан орус элинин бай тажрыйбасынан же чет тил катары үйрөтүүнүн бир катар тажрыйбаларын жараткан Батыш элдеринин бай тажрыйбаларынан мамиле кылбай, эл аралык мамилелерди окутуу иштеринин алкагында жашап келген экинчи тил катары үйрөтүүгө токтолушу болуп саналат. Экинчиси кыргыз тилин “экинчи тил катары окутуунун” илимий-теориялык негиздери иштелип чыкпагандыгы, эмне себептен ушул багытты кесиптик билим берүүгө колдонуу натыйжа берүүсү мүмкүн экендигин окумуштуулар арасында алып чыккан бул иш кызыгууну жаратпай койбойт.

Иш мына ушундай оригиналдуу ой жүгүртүүдө башталганы менен диссертациянын аткарылышы салттуу түзүлүшкө ээ болгон, б. а. иш киришүүдөн, төрт главадан, главалар боюнча чыгарылган корутундулардан, аларды жалпылаган корутундудан, практикалык сунуштар менен библиографиядан жана төрт тиркемеден турат. Иштин жалпы көлөмү - 303 бет, анын ичинен негизги текст 224 бетти ээлейт. Диссертациялык иштин актуалдуулугу киришүүдө жеткиликтүү чагылдырылгандыктан, ага кайрадан токтолуунун зарылдыгы жок. Бирок, иштин киришүүсүнө айрым толуктоолор керек экендиги байкалат. Маселен, тилди экинчи тил катары же чет тил катары окутуунун методикасын изилдеген чет элдик

окумуштууларга кеңири орун берилип, ал эми кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун методикасына өз үлүшүн кошкон айрым окумуштуулар, ошондой эле окуу китебин жазган методисттердин ысымдары айтылбайт. Алар – Т.Ахматов, С.Давлетов, С.Мамбеткалиев, Д.Исаев, Ч.Дыйканова, С.Өмүралиевалар болуп саналат.

Иштин 1 –главасы “Кыргыз тилин экинчи тил катары ЖОЖдордо окутуунун теориялык жана практикалык жактан изилденилиш абалы, келечеги” деп аталып, ал үч параграфты ичине камтыйт. 1-параграф “Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун жалпы маселелери” деген аталышта берилип, анда проблеманын пайда болуш себептери, маселени чечүүгө аракет кылган кырдаалдар, ага карата айтылган окумуштуулардын түрдүү көз караштары менен аны жоюу жолдорунда болгон белгилүү шарттарга илимий-теориялык баа берүүнүн зарылдыктары кепке тартылат. Коомдук-социалдык кырдаалдан келип чыккан проблеманын мазмуну жеткиликтүү ачылып берилген. Изилдөөгө зарыл болгон проблемага карата окумуштуулар арасында дал ушул жылдарда бир нече көз караштар пайда болуп, алар ушул тапта кыргыз тилин кесиптик билим берүүдө окутуунун бир катар жаңы концептуалдуу багыттарын түзүп, анын негизинде учурда кыргыз тилин “мамлекеттик тил катары окутуу”, “бөтөн тил катары окутуу”, “улуттук мектептерде окутуу” деген сыяктуу иштелмелер жаралган болсо, алар бул диссертациялык иште “экинчи тил катары окутуунун” аспектисинде салыштырылып изилденсе иштин илимий деңгээли бир кыйла артмак. Бирок, проблеманын жалпы маселелери диахрондук жана синхрондук аспектиде системалуу каралгандыктан, алдыга коюлган көйгөйдүн мазмунун аныктоочу обзор жеткиликтүү сунушталган.

Аталган главанын 2-параграфы “Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда пайдаланылып келген окуу китептери, окуу куралдары, программалар” деп аталып, анда азыр активдүү аракетке келип жаткан программалар менен окуулуктар талдоого алынат. Ырас иштин мазмунуна ылайык алганда негизги талдоо юристтик кесипке карата жазылган окуу программалары менен окуу китептерин анализге алуу зарылдыгы менен түшүндүрүлсө да, изденүүчү маселеге кеңири масштабда мамиле кылып, ушул мезгилге чейин жазылган ЖОЖдордо кыргыз тилин окутууга арналган көпчүлүк окуулуктарды талдоодон өткөрөт. Диссертант окуу программалары менен окуу китептеринин лингводидактикалык мазмунун аныктоодо азыркы мезгилдин тилди үйрөтүүгө койгон талаптары менен анын ишке ашыруу жолдорун илимий-теориялык багытта туура чечмелей алган. Бирок изденүүчү илимий-теориялык баа берүүдө компетенттүүлүк боюнча окутуу системасын талап кылып жаткан өкмөттүн токтому, анын негизинде жаралган эки баскычтуу билим берүүнүн

мыйзамдуулугу жана ошол аркылуу окутуу системасын жөнгө салып туруучу стандартка кайсы окуу программалар менен окуулуктар туура келе турганы токтолсо иштин илимий мазмуну мындан да жогору болмок. Анткени илимий талдоону талап кылган негизги маселе юристтердин адистик сапатын жогорулатууга мүмкүнчүлүгү бар окуу программалары менен окуу китептерин аныктап чыгуу жана аларда буга чейин кетирилген кемчилдиктердин башкы себептерин ачыкка чыгаруу милдети экенин иштин максаты көрсөтүп турат.

1-главанын 3-параграфы “Эки баскычтуу билим берүүнүн шартында Мамлекеттик тилди окутуунун өзгөчөлүктөрү” деген аталышта берилип, өлкөдө эки баскычтуу кесиптик билим берүүгө өткөндөн кийинки кырдаалдарда пайда болгон проблемалар изденүүчүнүн талдоосуна алынат. Мында иштин илимий-теориялык сапатын жакшыртуу максатында кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун мазмунун компетенцияларга негиздөөгө өзгөчө басым коюлат. Проблеманын мазмунун аныктоодо Мамлекеттик тил катары окутуу менен экинчи тил катары окутуунун ортосундагы жалпылыктар менен айырмачылыктар боло турганына маани берилбей, анын натыйжасында экинчи тил катары окутууга тиешелүү компетенциялардын негизги тилдик компетенциялардан болгон айырмачылыгы система катары түзүлгөн эмес. Мындай көрүнүш иштин илимий деңгээлине доо келтирбегени менен диссертант эмне себептен кыргыз тилин экинчи катары окутуу керектигин башкы орунга коюп жатканын илимий коомчулукка ачып бермек.

Ал эми иштин 2-главасы “Студенттердин кыргыз тилин мамлекеттик тил катары окутуудагы тилдик компетенцияларын калыптандыруунун жалпы маселелери” деп аталып, ал өз кезегинде 3 параграфка бөлүнөт. Бул главанын 1-параграфы “Тилди окутуудагы “компетенттүүлүк” түшүнүгүнүн дидактикалык негиздери” деп аталып, тилдик компетенцияларды аныктоонун жалпы дидактикалык маселелери талдоого алынат. Кыргыз тилин окутуу иштеринде компетенттүүлүккө ээ болуунун коомдук-социалдык шарттары буга чейин толук иштелип чыга элек болгондуктан, изденүүчүнүн бул багытта аткарган иштери, илимий-теориялык ойлору аталган проблеманы чечүүдө маанилүү роль ойногонун айтпай кетүүгө болбойт. Анткени буга чейин аткарылган диссертациялык иштерде юрист адистигинде окуган студенттер кандай шартта компетенттүү адис болуусу жөнүндөгү маселе коюлбагандыктан, юристтин кесиптик даярдыгын аныктоочу компетенциялар эч бир жерге кепке алынган эмес. Ырас, проблемага байланыштуу илимий мазмун акырына чейин жыйынтыкталып аткарылбаганы менен аталган багытта негизги чыйырды салып бергени аркылуу да баалуу болуп саналат.

2-главанын 2-параграфы “ЖОЖдун студенттеринин тилдик компетенцияларды өздөштүрүүгө умтулуусун жогорулатуу” деген аталышта

берилип, мында үйрөнүп жаткан тилин студенттин коммуникациялык байланышта колдонуу мүмкүнчүлүгүн арттыруу, өзүнүн жеке сөздүк корун кантип байытуу жолдорун өркүндөтүү багыттары сунушталат. Ошондой эле бул параграфта сунуш кылынган иш чараларды жүзөгө ашыруу жолдору, аны аткарууда зарыл болгон баскычтарга илимий талдоо жүргүзүлүп, методикалык өзгөчөлүктөрү аныкталат. Салттуу формада изилдөө иштерин жүргүзүү менен бирге көйгөйдү чечүүнүн социо-маданий контексти изилденип системага салынат. Изилдөөнүн жыйынтыгы катары компетенциялар талдоого алынып, социалдык салттуу көрүнүштөрдө көндүм, билим жана жөндөмдүүлүк катары бөлүнүп чыга келген иш билгинин мазмуну ачылып берилет. Башка компетенцияларды аныктоодо тилдик компетенциялардын үлүшү көрсөтүлүп, иштин мазмунунда тилдик компетенциялардын ролу өтө маанилүү жагдайлар – студенттин сүйлөө жана жазуу тексттерин түзүү чеберчилигинде аткарган кызматтары белгилүү өлчөмдө ынанымдуу далилдер менен иштелип чыкканын көрүүгө болот. Ал кыргыз тилин экинчи тил катары окутууга тоскоол болгон карама-каршылыктарды толук ачуу менен бирге коомдун өзүндө дайыма кыймылга келип турган коммуникативдик-кептик байланыштарда, оозеки жана жазуу кебинде маалыматты берүү чеберчилигинде жүзөгө аша тургандыгы бул главанын 3-параграфында тилдик компетенцияларды калыптандыруунун теориялык жана практикалык маселелери менен байланыштуу чечмеленет. Аталган параграф кыргыз тилин экинчи тил катары окутуудагы компетенцияларды бир нече багытка бөлүп карайт. Алар: а) тилдик; б) коммуникативдүүлүк; в) маданият таануучулук; г) маалыматтык; д) өлкө таануучулук” деген түшүнүктөрдү талдоо маселеси менен айкалыштырып, маанилик жактан туура белгиленет. Изденүүчү тарабынан тандалып алынган компетенциялар өтө эле жалпы жана дүйнөлүк педагогикалык билим берүүдө кабыл алынган түшүнүктөр экендиги талашсыз. Эгер ошол эле проблеманы койгон окумуштуулардын көз караштарына токтолсок, мында берилген компетенциялар кыргыз тилин Мамлекеттик тил катары окутууга таандык кредит сааттарга гана тиешелүү болбостон, ал адистикке тарбиялап жана ошол багытта билим берип жаткан бардык предметтер милдеттүү аткара турган “жалпы илимий”, “базалык” жана кесиптик компетенцияларга таандык экендигин көрсөтүшкөн. Иштин сапатын жакшыртуу үчүн изденүүчү юридикалык адистик билим берүү стандартында орун алган предметтер менен тилди окутуу маселесинин интеграциясын, анан алардын ар бири аткара турган иш чара багыттарын (силлабустарды) талдоого алса, иштин теориялык мазмуну мындан да сапаттуу болоорун кошумчалай кетели.

Ал эми иштин 3-главасы “Студенттердин кыргыз тилиндеги тилдик компетенцияларын калыптандыруунун методикасы” деп аталып, ал өз ичине үч

параграфты камтыйт. Маселен, 1-параграфта “Кыргыз тилин окутууда студенттердин профессионалдык юридикалык лексикасын калыптандыруунун теориялык негиздери” деген аталыш менен изденүүчү ушул проблемага тиешелүү ойлорун ортого салат. Мында мактоого ала турган жагдай адистердин кесиптик лексикасын калыптандыруу Мамлекеттик тилди окутууга бөлүнгөн кредиттик сааттар менен чечилбестигин изденүүчү туура белгилеген, б. а. бул багытта ишти толугу менен жүзөгө ашыруу үчүн стандартта белгиленген компетенциялардын окутулуп жаткан бардык сабактар боюнча бир бүтүн системасын түзүү керектиги болуп саналат. Изденүүчү ушул параграфта айтылган ойлорун тереңдетүү максатында бул главанын 2-параграфында практикалык иштерге токтолот. Тактап айтканда параграф “Тилдик компетенттүүлүктү калыптандыруунун интерактивдүү методдору” деп аталып, изденүүчү мында өзү практикадан өткөргөн сабактардын мазмунунда иштелип чыккан методикалык иштелмелердин өзөктүү табылгаларын чагылдырат. Азыркы коомдун талаптарына ылайык студенттердин кесипке карата мамилесин жаңылоо, жарандык коомдун активдүү мүчөсү болуу үчүн ага тиешелүү болгон компетенцияларга ээлик кылуу максатында окутулуп жаткан сабактар кандай болушу мүмкүн экендигин сунуштаган ойлорун изденүүчү ушул жерге сиңирет. Бул параграф изденүүчүнүн “тилдик компетенция” түшүнүгүнүн мааниси эмне экенин экинчи тил катары окутуу теориясында камтуу аракетинде көрсөтүп, анын практикада өнүгүш деңгээли аркылуу “бөтөн тил” катары үйрөтүү жолдорун ачыкка чыгарат. Анын негизинде лингвистикада иштелип чыккан студент турмушунда сөзсүз керектөөчү тилдик каражаттардын мазмуну такталып, дүйнөлүк билим берүү тармактарында иштелип чыккан аныктамалар менен илимий-теориялык ойлордун канчалык туура экенин практикалык иш чараларда текшерүүгө жетишет.

Ал эми 3-параграф “Накыл сөздөрдү талдап, компетенттүүлүктү бекемдөөнүн каражаты катары колдонуу” деген аталышта берилип, Мында макал-лакаптардын кесипке тиешелүү белгилери, алардын кесиптик ишмердүүлүктө аткарган кызматы, айлана-чөйрөдө кесипке таандык кептик ишмердүүлүктү ишке ашыруу чеберчилиги, б. а. аларды кепте колдонуу менен ойду түшүндүрүүдөгү өзгөчөлүктөрүнүн практикалык мазмуну чагылдырылган. Ал башкы маселе катары эки баскычтуу билим берүү системасында адистин маалыматтык жеткирүүдөгү компетенттүүлүгүнө негизделип, тил үйрөнүүдөгү студенттердин коммуникативдик компетенцияны үйрөнүү ишмердүүлүгүн жөнгө салуу, кепти түшүнүп колдоно билүү чеберчилигин түзүү аркылуу ЖОЖдун бүтүрүүчүсүнүн кесипкөйлүк дараметин аныктоочу компетенцияларды түптөө жана ага кызмат кылган критерийлер боюнча иш алып баруу маселелерин талдоого жетишкен. Иштин бул параграфында студенттердин тилдик компетенттүүлүгүн

калыптандыруунун теориялык жана практикалык маселелери тикелей кыргыз элинин макал-лакаптарын өздөштүрүү менен байланыштырылып, ал эми изденүүчүнүн өзүнүн мындай мамилеси менен кыргыз элинин азыркы турмушун улут басып өткөн байыркы тарыхына жакындаштырууга болгон аракети экенин байкоого болот. Ошондуктан болсо керек, изденүүчү юристтик кесипке байланыштуу макал-лакаптарды топтоп, аны окуу процессинде колдонуп, аны ишке тиркеме катары сунуштайт. Бир караганда бул макал-лакаптардын окуу процессине тикелей байланышы жок көрүнгөнү менен алардын маанисин түшүнүү жалпы илимий, базалык жана кесиптик компетенцияларга таандык жоопкерчиликти арттырууга көмөктөшөт. Ошол себептен кыргыз эли кылымдап колдонуп келген макал-лакаптардын маанисин сабактарда ачып берүү кесипке тиешелүү түшүнүктөрдү тереңдетүү менен бирге студенттин ал адистикке таандык ой жорумдарын жарандык коомго жакындаштыра тургандыгы изденүүчү тарабынан ынанымдуу түшүндүрүлөт.

Иштин 4-главасы “Педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана жыйынтыгы” деп аталып, анын 1-параграфында “Кесипке багыттап окутууга арналган экспериментти жүргүзүү” иштери камтылат. Диссертациянын мазмунунда орун алган адистердин кесиптик тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууда кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу-үйрөтүүнүн илимий-методикалык базасы ушул параграфта жеткиликтүү түшүндүрүлөт. Ал заманбап илимий-педагогикалык жана методикалык адабияттарга таянуу менен мамлекеттик тилди окутууга коюлуп жаткан соңку суроо-талаптарды турмушка ашыруунун лингводидактикалык негиздерин иштеп чыгууда изденүүчү тарабынан ынанымдуу анализ берилет. Бул главанын 2-параграфында “Жүргүзүлгөн эксперименттердин, алдыңкы тажрыйбалардын топтому” берилип, ал адистикке арналган окутуунун алдыңкы методикаларынан жыйналган иликтөө жумуштарынын ийгиликтерин алып чыгуу аракетин көздөйт. Аталган параграфта жүргүзүлгөн эксперименттердин алдыңкы тажрыйбалары толук чагылдырылып, азыркы заман үчүн актуалдуу болгон иш чаралардын топтомдору системага салынып изденүүчүнүн жеке талдоосунан өтөт. Ырас, жүргүзүлгөн эксперименттик иштерди иштин мазмунуна толук камтуу мүмкүн эмес болгондуктан, алар камтыган жыйынтык ойлор иштин аягына тиркеме катары жайгаштырылган.

Жалпы корутундуда изилдөөдөн келип чыккан ойлор системага салынып жыйынтыктар берилген. Мында иштердин жеткиликтүү даражада жүргүзүлбөй келе жатышына жолтоо болгон кырдаалдар реалдуу турмуштук кырдаалга байланыштырылып чагылдырылган. Ал кесиптик билим берүүдө башка сабактардан тилди окутуунун айырмасы боло тургандыгы, б. а. тилди кесиптик

багытта үйрөтүүдө кээ бир сабактын мазмуну боюнча айырмалана турган шарттар менен кырдаалдар жарандык коомдун тилге болгон керектөөсүнө жараша ийкемдүү түзүлүшү керектиги изденүүчү тарабынан жеткиликтүү белгиленип, ал биринчи кезекте азыркы коомдук зарылдыктарды канааттандыруу максатында түзүлгөнү туура болоору ишенимди жаратат.

Диссертацияда сунуш кылынган илимий концепциялар кыргыз тилин окутуу иштерин жаңыча уюштурууга жардам берет.

Берилген илимий жоболордун, жыйынтыктардын жана сунуштардын негизделиш даражасы канааттандыраарлык. Сунуш кылынган жоболор, жыйынтык-сунуштар илимий-теориялык эмгектерге, практикалык тажрыйбаларга, эксперименттик иштердин натыйжаларына таянуу менен жеткиликтүү жана ынанымдуу көрсөтүлгөн.

М.М.Сыдыкбаеванын диссертациялык изилдөөсү жана анын жыйынтыктары илимий жаңылыгы жана практикалык мааниси боюнча кыргыз тилин жогорку окуу жайларында окутуунун методикасы илимине жана окутуу практикасына тикелей кызмат кыла алат. Кыргыз тилин жогорку окуу жайларында окутуунун педагогикалык негиздерин иштеп чыгуу, аларды практикада сунуштоо жана методикалык колдонмолорду жазууда изилдөөнүн практикалык мааниси маанилүү роль ойнойт. Изилдөөнүн жыйынтыктары жаңы жана маанилүү. Алар кыргыз тилин жогорку окуу жайларында экинчи тил катары окутуунун теориясы менен практикасын өркүндөтүүгө өз салымын кошот.

Диссертациянын авторефератында изилдөөнүн мазмуну толук чагылдырылган.

Жарыяланган эмгектер ЖАК талап кылган санга жетиштүү, алардын жалпы саны 38, анын ичинен 1 монография, 2 окуу китеби, 7 окуу куралы, илимий басылмаларда 28 макала жарыяланган.

Бирок иштин мазмунун жакшыртуу үчүн зарыл болгон айрым **кемчил маселелер бар экени байкалат, алар:**

1) студенттерди тилдик компетенцияларды “кыргыз тили” предметинин негизинде индивидуалдык окутуу аркылуу кыргыз тилин толук үйрөнүүгө мүмкүн эмес, тескерисинче кесипке карата билим берүү сабактардын мазмунун мамлекеттик тилде уюштуруу маселеси да ушул жерде сунушталса, иштин илимий-теориялык мазмуну бир кыйла жогоруламак;

2) бир гана “кыргыз тилине” бөлүнгөн сабактар аркылуу тилдик компетенцияларды жүзөгө ашыра турган маселе чечилбейт, ошондуктан изденүүчү бул изилдөөнүн негизинде адистик билим берүү системасында аталган компетенцияны жүзөгө ашыруунун план-проспектиси изденүүчү тарабынан иштелип чыгып, педагогикалык коомчулукка сунуштаса болмок;

Ырас, жогоруда айтылган ойлор иштин илимий мазмунуна тикелей терс таасирин тийгизбейт. Диссертация кыргыз тилин жогорку окуу жайларында окутуу багытында кыргыз педагогика илиминде ырааттуу жана учур талабына ылайык иштелип чыккан олуттуу эмгек болуп саналат.

М.М.Сыдыкбаеванын “Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери (юрист адистиктеринин мисалында)” аттуу адистиги 13.00.02 - окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын “Илимий даражаларды ыйгаруу тартиби” жөнүндөгү жобосуна туура келет. Изилдөөнүн автору М.М.Сыдыкбаева аталган адистик боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Педагогика илимдеринин
доктору, доцент

A. S. Mukambetova

А.С.Мукамбетова

